

BYSKIFTE OCH BYALAG före lantmäteriet.

Ur Håll Nils Mattssons anteckningar.

Från slutet av 1700-talet fram till tiden för storskiftet på 1800-talet hade ägosplittringen gått så långt, att säkert en stor del av jordägarna hade sina tegar spridda i de flesta byarna över hela ön, vilket förhållande tillkommit genom gifte, arv o.s.v. Tomtarna, "gålsplasser", var inte förlagda utefter bygatan i någon viss ordning. På somliga ställen låg gårdstomterna i en rad vid ena sidan av gatan, på ett annat ställe kunde det vara en rad tomter på båda sidorna, och på en del ställen kunde det ligga enstaka gårdstomter. Gårdstomterna tycks ha varit bestämmande för gatornas läge och sträckning. Därför ligger gatorna ofta i stora krokar för att kunna tänga alla gårdstomterna. Inägorna har så vitt man vet vanligen fördelats så, att var och en av arvingarna fått en del på vart och ett av de ställen, där forne ägaren haft åker eller slog. Allt som ej var inhägnat var samfälld egendom. Så långt man kan spåra tillbaka har ägarnas läge i byn varit bestämmande för gårdstomtens läge.

Åkertegarna begränsades i regel av stenrösen, och åkertegarna gjordes ej större, än att stenarna bekvämt skulle kunna fraktas från mitten av tegen till röset, när de grävts upp. Vid skifte mellan arvingar blev det vanligen så, att samme ägare sällan fick fler tegar intill varandra, utan de tog "teg om teg" för att det skulle bli full rättvisa, ifall jordmån och växtförhållanden var olika på olika ställen. På "slogan", slåttermarken, delades skiftet vanligen i så många tegar, "tjäir", som det fanns arvingar. Efter delningen lottades de mellan arvingarna.

I regel var det den ena av arvingarna, som vid skifte fick gårdstomten, och de övriga arvingarna fick åker i stället för andel i denna. Regeln var att den ena fick gårdstomten hemma i byn, den andra fick gårdstomten i ett åkerfäbodställe o.s.v. Var det sedan någon över som skulle ha en gård, fick han välja ut sig en gårdsplats på ett nytt ställe, antingen på gårdens ägor eller på "utmarken", som var samfälld egendom.

Vid skifte beträffande åkerjord hände det, att lotterna ej blev lika stora. I sådana fall tog man en teg till ”jämnings-lot”*, av vilken var och en fick den areal, som fattades hans lott.

Hur tomtorna uppskattades i äldre tider är obekant. Vid storskiftet företogs jordrevning och gradering, som sedan lades till grund för beräkning av skatten, vilken sedan utgick i reducerat jordtal i snesland och bandland.

Socknens hela inägojord var fordom uppdelad i små inhägnader, ”täppor”, ”tjittär”, ”gåärd” o.s.v. och det var sannolikt visst till vilken by varje inhägnad hörde, oavsett från vilken by ägaren kunde råka till att vara. Gränserna för byn har alltså alltid varit bestämda, även om de flesta jordägare i socknen var för sig hade ägor i de flesta byarna. Betet var gemensamt för hela socknen, men i praktiken hade varje fäbodställe på fastlandet sitt bestämda betesområde att utnyttja vid vallning, fastän gränserna mellan dessa ej var markerade på något sätt. Skogen utnyttjades på så sätt att varje jordägare tog av den till husbehov och även till avsalu sådant som kunde avyttras, t.ex. brännved till glasbruket och kol till järnbruken, varvid betalningen var satt så lågt, att det endast blev en nätt ersättning för arbetet.

Häradsskyldighet för byn förekom ej i annat fall än om denna hade någon äng el.dyl. gemensam för hela byn. Var och en svarade f.ö. för stängsel omkring sina ”kittar”, ”täppor” o.s.v. och där två ägare möttes stängde hälften var. När ”mild-garder”, de små stängslen innanför inhägnaderna, började försvinna, så att endast gärdesgårdarna mot utmarkerna var kvar, företog man s.k. ”rogas-rev”, varvid gärdesgården delades upp mellan jordägarna efter vars och ens areal inom hägnaden. Delningsinstrumentet därför var en 4- eller 6-sidig trästav, s.k. ”rogas-kaväl” med delägarnas bomärken och åbelöpande famnar och alnar i romerska siffror. I en del gamla arvs handlingar från 1700-talet finns dessutom förteckning över alla gärdesgårdar, som blivit tilldelade vederbörande på olika ställen, så väl hemma i byn som i olika fäbodställen.

Ibland hade man en kalvkitte invid fähuset i långfäbodarna, men vanligare var att småkalvarna hölls instängda i täkten om dagarna, när kreaturen vallades i skogen. — Området närmast hägnaderna omkring byn eller hemfäbodstället kallades ”svein-vall” och där höll svinen till. De gick ute där hela sommaren på bete. Vid storskiftet

* lot = åkerteg.

blev endast en smal remsa av utmarken invid gärdesgården odelad och avsedd att ha gärdselvirke på. Den kallas ännu "svein-väll". Svinen stängdes också inne på trädesåkern, de skulle "harva trädet".

Brunnar var ofta gemensamma för flera gårdar, ibland för hela byklasar. Sådana brunnar kallades ofta "stur-brunn" till skillnad från mindre gropar, som vanligen fanns vid gårdarna men som blev torra, när det blev ont om vatten. En "stur-brunn" fanns t.ex. i gårdsklasen "Labb-rån" i Utanmyra, i Kulåra m.fl. ställen. Ibland då det är vattenbrist blir de tvistefrön, och beträffande gamla brunnar kan det bli stridigheter, innan det blir klart vem som har rätt till brunnen eller ej. — Smedjor kunde ibland vara gemensamma men hade sällan mer än två delägare. Då var det vanligare att torkstugor, "tör-stugur", var gemensamma, t.ex. för en gårdsklase. Senare tillkom körtröskar, som ägdes av "trysk-lag". I åar och bäckar fanns dessutom gemensamma vattentröskar, kvarnar och sågar, som ägdes av mindre "trysk-lag", "kvänn-lag" o.s.v. Även "båt-lag", "not-lag" m.fl förekom.

Sollerön den 17/2 1938

Håll Nils Mattsson